

ELS GITANOS EN L'ÈPOCA MODERNA

JÚLIA JORDÀ GISBERT

CINCTORRES, ELS PORTS

Resum: Breu repàs sobre la legislació contra els gitans durant l'Època Moderna, primerament amb els Àustries al Regne de València i després amb els Borbons al conjunt de la Monarquia Hispànica.

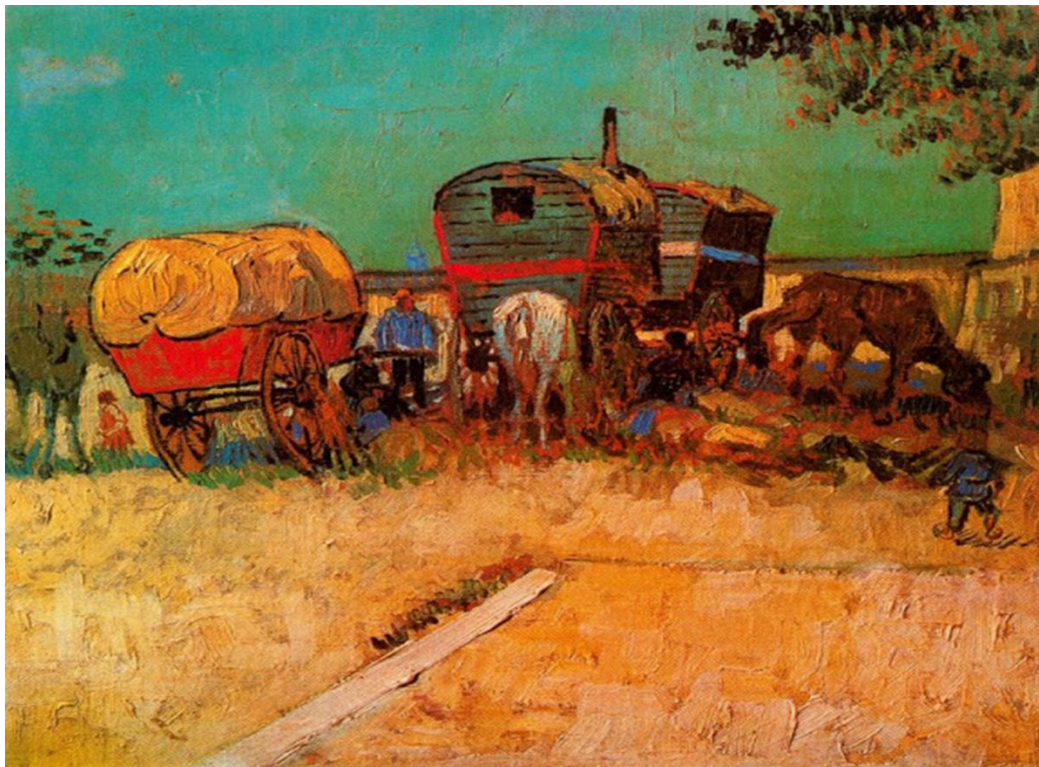
Els gitans arribaren a la Península Ibèrica entorn l'any 1427, després d'un llarg desplaçament per Europa i el Nord d'Àfrica des del seu lloc d'origen, el Nord Oest de l'Índia. Des d'ací sortiren per causes encara desconegudes, possiblement durant les convulsions originades per les hosts de Genguis Khan. Són diversos els antropòlegs i sociòlegs que han estudiat les migracions i comportaments d'aquesta ètnia, però entre els historiadors podem ressaltar a J. P. Clébert¹, així com Sebastián García Martínez, pioner en estudiar els gitans en l'àmbit valencià davall el govern dels Àustries.² Aquest tema també ha interessat a la historiadora Mª Helena Sánchez Ortega, la qual té diversos estudis sobre els gitans espanyols fets a partir de documentació de la Inquisició³, i en darrer lloc, l'hispanista Bernard Leblon, autor de *Los gitanos en España. El precio y el valor de la diferencia*.⁴

¹ CLÉBERT, J.P.; *Los gitanos*, Barcelona, Aymá, 1965.

² GARCÍA MARTÍNEZ, S.; "Otra minoría marginada: los gitanos en Valencia bajo los Austrias", en: *Primer Congreso de Historia del País Valenciano*, Vol. III, València, Universitat de València, 1976.

³ SÁNCHEZ ORTEGA, Mª H.; *Los gitanos españoles, el periodo borbónico*, Madrid, Castellote editor, 1977; SÁNCHEZ ORTEGA, Mª H.; *La Inquisición y los gitanos*, Madrid, Taurus, 1988.

⁴ LEBLON, B.; *Los gitanos en España. El precio y el valor de la diferencia*, Barcelona, Gedisa, 1987.

Campament de gitanos amb carros, V. Van Gogh, 1888, Musée d'Orsay.

L'arribada dels gitanos a la península, té –com afirma Mª Helena Sánchez– un ambient optimista, ja que foren acollits pels reis amb gran benevolència, tot autoritzant-los a circular lliurement per les corones d'Aragó i Castella. La cultura gitana d'Antic Règim estava basada en el camp, i es movien al voltant d'aldees rurals de manera itinerant. A més a més, aquesta ètnia es caracteritzava per la transmissió oral i la cultura àgrafa, i pel seu interès per la música. En un primer moment, com hem dit, se'ls acollí bé a tota Europa, però aquest període deixà pas a una actitud força distinta. Al 1499 els Reis Catòlics decretaren l'expulsió de tots aquells que mancaren d'ofici i senyor, amb dures penalitzacions si no es complia la llei. Aquestes anaven des dels assots i la presó fins a l'esclavitud. Aquest canvi d'actitud dels governants només s'entén fent al·lusió a les protestes del regne i el malestar social produït en la convivència⁵, que resumeix Sebastián García Martínez en aquestes línies:

⁵ SÁNCHEZ ORTEGA, Mª H.; *La Inquisición...op.cit.* pp. 13-14.

“En el nada envidiable marco que la sociedad española y la monarquía habsburguesa reservaron para los disidentes de toda laya, los gitanos ocuparon, dadas sus características, una posición singular. Temidos como bandoleros, pero sin el aura de popularidad que despertaron ciertos forajidos; sospechosos en cualquier circunstancia, al igual que los conversos; indeseables como los vagabundos; odiados tanto o más que los franceses [...] radicalmente inasimilables como los moriscos; tachados siempre de mendigos, ladrones, tramposos, bribones, irreligiosos, amancebados y en ocasiones incestuosos, asesinos y hasta antropófagos, los gitanos no llegaron, en definitiva a integrarse en una sociedad que les marginó de continuo y los persiguió con saña”.⁶

Les darreries del segle XV significaren una transició de les polítiques de benevolència ja citades, a una posició dura que resultaria irreversible. Els Àustries agreujaren les mesures de força contra els gitanos progressivament, però no solucionaren el problema, que continuava en termes semblants a l'arribada dels Borbons. Bernard Leblon tracta d'estudiar aquesta problemàtica en el seu llibre ja citat, amb un subtítol molt esclaridor: “el precio y el valor de la diferencia”.⁷ Com els moriscos o els jueus, els gitanos visqueren en la marginalitat, pel seu mode de vida nòmada i la seua resistència a ser evangelitzats. Tanmateix, les successives expulsions no tingueren en ells l'efecte que sí experimentaren els grups ja citats, i tot i que progressivament esdevingueren sedentaris i s'evangelitzaren, encara avui en dia s'estudia la seua integració. Al voltant d'ells s'ha creat una llegenda negra que podem trobar en els diversos escrits de l'època, tant literaris com polítics, i que alguns historiadors actualment tracten de desmentir.

El Regne de València, com explica Sebastián García Martínez, a causa de la seua configuració geogràfica i política, fou un dels indrets més freqüentats pels

⁶ GARCÍA MARTINEZ, S.; *Primer Congreso de Historia del País Valenciano... op.cit.* p. 251.

⁷ LEBLON, B.; *Los gitanos en España... op.cit.*

gitanos. Les repetides mesures contra aquesta ètnia, i sobretot les referents a la seua expulsió, només tingueren una eficàcia limitada, i passat un temps, les famílies gitanes tornaven a recórrer el territori valencià, així com passava a altres indrets de la Península. A partir de la documentació que estudia dit autor podem veure les acusacions que es repeteixen sobre els delictes dels gitanos a València, que van des de robatoris a la blasfèmia, i que sempre estan relacionats amb el seu caràcter nòmada, de "gentes de mal vivir, ociosas, vagabundas e incontroladas, atávicamente predisuestas a dañar".⁸

Els xiquets gitanos, August Von Pettenkofen, Museu de l'Hermitage

En les diverses fonts es mostra la insistència d'evitar apropaments amb els moriscos, i en les denúncies se'ls acusa de manera semblant als bandolers, amb la diferència que en compte d'acusar a persones, s'acusa als gitanos en general.

⁸ GARCÍA MARTÍNEZ, ...*op.cit.*, p. 252.

Com afirma García Martínez, el seu àmbit d'actuació fou majoritàriament l'interior del País Valencià, prop de les fronteres amb els regnes limítrofs, tot i que en ocasions també es donaren en zones urbanes.⁹

La legislació persecutòria al País Valencià començà a les Corts de Montsó de 1547, presidides pel príncep Felip –el futur Felip II de la Monarquia Hispànica-, en absència de l'Emperador. Les correrries dels grups de gitanos pel regne eren constants, cosa que féu que els braços reial i eclesiàstic promulgaren un acte de cort en què es demanava que els anomenats *bomians* foren "bandejats del dit Regne de València". Aquesta actitud antigitana cresqué durant el regnat de Felip II, cosa que es palesa en les dues corts valencianes que reuní el monarca. En les primeres, celebrades a Montsó al 1564, el braç militar s'afegí a l'acte de cort i l'estranyament dels gitanos esdevingué fur. En les darreres corts celebrades al 1585, els tres braços perfeccionaren el fur, demanant l'expulsió dels gitanos mitjançant un ban, i amb termes peremptoris de trenta dies i greus càstigs. No obstant, aquest fur exceptuava als *bomians* sedentaris, tot i que davall d'algunes condicions.¹⁰

Aquesta persecució i repressió sistemàtica no fou, tanmateix, exclusiva del Regne de València. Situacions semblants es visqueren en els diversos regnes de la Monarquia Hispànica, com Navarra –on dugueren a terme una activitat legislativa semblant contra aquesta minoria-, Castella –on abordarien una i una altra vegada la qüestió gitana amb escassos resultats en la pràctica- o Portugal després de la seua annexió.

Pel que fa al cas que a nosaltres ens ateny, com explica García Martínez, al 1607, en vespres de l'expulsió dels moriscos, el marquès de Caracena decretà l'expulsió dels gitanos del regne, sense excepció, en un termini de trenta dies. Després del despoblament de 1609, les tribus gitanes refluïren sobre el País Valencià, provocant una *crida* del duc de Feria semblant a la de Caracena però

⁹ *Ídem.*

¹⁰ *Íbidem*, pp. 253-255.

reduint l'eixida al termini de quinze dies. Per entendre el malestar social del moment és representatiu el memorial que les corts de Madrid publicaven al 1610, en què afirmaven sobre els gitanos: "sin comparación exceden a los moriscos, porque en no ser cristiano les imitan y en robar les ganan".¹¹

Les repetitives disposicions repressives i decrets d'expulsió fan evident que en tots els regnes de la Monarquia Hispànica tingueren escassa efectivitat davant de la constant mobilitat de les tribus gitanes i la seua capacitat d'infiltració. Com afirma García Martínez, tot indica que en època de Felip IV no hi hagué variacions rellevants. Així i tot continuaren les *crides* dels virreis i les queixes de l'opinió pública a l'Audiència. El que més crida l'atenció és la imputació durant aquest període de delictes semblants als del bandolerisme. Als anys quaranta el País Valencià vivia una situació crítica per l'auge del banditatge, l'impacte de la revolució catalana i greus tensions polítiques entorn a la insaculació. Aquesta conjuntura propicià les correries dels grups de *bomians*, cosa que desembocà en el ban públic del virrei, el comte d'Orpesa, pel qual desterrava de nou als gitanos.¹²

La intolerància de la societat cap aquesta minoria continuà durant el regnat de Carles II, especialment contra aquells que pretenien establir-se en determinats llocs. Tot i que no es reuniren corts valencianes després del 1645, la línia repressiva oficial i l'actitud intolerant de la societat continuà en la tònica habitual. Així, la crida publicada pel marquès de Leganés al 1666, anul·lava els permisos d'assentament i expulsava per enèsima vegada els *bomians* del País Valencià. No obstant això, hi havia algunes famílies que circulaven pel territori amb reials ordres per habitar en ell. El 7 de setembre del 1684, la Junta declarà *contrafur* el fet que pul·lularen per la ciutat i el regne gitanos, i acordà notificar-ho al virrei perquè posara remei en deu dies si volia evitar que acudira a

¹¹ *Íbidem*, pp. 257-259.

¹² *Íbidem*, pp. 260-261. Duarte Fernández Álvarez de Toledo, comte d'Orpesa, entre d'altres títols nobiliaris. Virrei de València entre 1645-1650.

l'ambaixada de Carles II.¹³ Tot i que el *contrafur* no prosperà, la declaració i notificació de la Junta havien sigut suficients per tal que el virrei es veiera obligat a realitzar pràcticament el que volien els electes, fent una nova *crida*.¹⁴

Malgrat tots els intents d'expulsió, la qüestió gitana no havia conclòs al Regne de València, ja que un nou virrei, el marquès de Castel Rodrigo, proposava que els gitanos foren confinats en illes a fi que no pogueren tornar tan fàcilment.¹⁵ Aquest projecte no fou acceptat pel Consell d'Aragó, però una reial ordre de gener del 1695 indicava al virrei que desterrara als *bomians*, castigant-los jurídicament i econòmicament, tot posant punt i seguit a la intolerància dels estaments contra els gitanos errants i també als que havien intentat integrar-se en la societat.

La legislació sobre els gitanos en el període borbònic ha estat estudiada per Sánchez Ortega,¹⁶ tot centrant-se més en els regnes de Castella i Navarra. De qualsevol manera, els gitanos continuaren les seues correries pels regnes de la Monarquia Hispànica malgrat la voluntat d'expulsió de les autoritats. Les diverses causes i la Pragmàtica de 1708 mostren la irreductibilitat dels membres als quals es dirigeix i assenyalen la seua presència activa en el si de la comunitat païsa. Segons la documentació, actuen mitjançant quadrilles per evitar caure en mans de la Inquisició o de la justícia reial.

Amb l'inici de la dinastia borbònica i del regnat de Felip V, l'actitud respecte dels gitanos no té a penes rellevància, i el nou rei es limitarà a seguir la política heretada dels seus antecessors respecte del tema que ens ateny. Tanmateix, el primer rei Borbó es distingeix per un desig de tímida assimilació, segons Sánchez Ortega, a base de repartir la població gitana en determinats llocs que s'estableixen en les pragmàtiques que publica durant el seu regnat. Aquestes

¹³ Pedro José de Silva, comte de Cifuentes. Virrei de València entre 1683-1688.

¹⁴ *Íbidem*, pp. 262-264.

¹⁵ Carlos Homo-Dei Lasso de la Vega, marquès de Castel Rodrigo, entre d'altres títols nobiliaris. Virrei de València entre 1691-1696.

¹⁶ SÁNCHEZ ORTEGA, Mª H.; *Los gitanos españoles...op. cit.* pp. 83 i següents.

pragmàtiques no tindran l'efecte desitjat i produiran en alguns casos la destrucció de l'assentament d'una part de la minoria. Entre les ciutats on haurien de viure es troba Castelló de la Plana. Les diverses pragmàtiques que se succeiran durant el regnat de Felip V posaran èmfasi en el procés de sedentarisme de l'ètnia gitana.¹⁷

El seu successor, Ferran VI, manifestarà clares intencions per a donar per acabat definitivament el problema gitano, amb una política més dràstica. Els textos que es refereixen a l'ordre de 1749 parlen de l'"extinció" dels gitanos, o almenys, del problema. L'actuació de la Corona, com explica l'autora ja citada, fou cruel, ja que d'acord amb l'ordre del 30 de juliol de 1749, foren enviats a presidis, arsenals i mines. Immediatament es veié la impossibilitat de mantindre'ls en aquestes condicions, i les nombroses al·legacions d'innocència féu que fora necessari posar-los en llibertat. Per tant, la suposada "extinció" obtingué el mateix fracàs que totes les pragmàtiques anteriors, però no per això es deixaren de fer prohibicions contra aquesta minoria –no podien treballar en fires, i el temps durant el qual abandonaren els pobles de la seua residència seria limitat- amb dures penes contra els qui no complien la llei. Caldrà esperar fins al regnat de Carles III per al canvi de procediment de la Corona amb els gitanos.¹⁸

Amb el nou monarca, per primera vegada trobarem una actuació a favor d'aquesta minoria. Carles III considera la qüestió gitana com un problema més dins del seu regnat i no com a quelcom marginal. La legislació adquirirà noves característiques molt significatives, i tot i que replega la tradició de totes les normes assimilatòries anteriors, fou molt elaborada, i es modificà l'aparell burocràtic per a posar-la en pràctica. Aquestes mesures, segons l'opinió general suposaren una notable millora, però donaren lloc a una nova actitud i situació de la comunitat gitana. Les dificultats amb què topà la nova legislació en la

¹⁷ *Íbidem*, pp. 115 i següents.

¹⁸ *Íbidem*, pp. 209 i següents.

pràctica no foren menors que les anteriors. Segons Sánchez Ortega la Pragmàtica de Carles III fou el colofó de la línia d'assimilació que comença a suggerir l'administració dels Borbons. Tanmateix, els gitanos continuaran sent perseguits primer per la "ley de vagos y maleantes" i després per la de perillositat social.¹⁹

En conclusió, després de tres segles de marginalitat, persecució i repressió contra els gitanos, la successió de lleis repressives d'època moderna, se sustentaren en la llegenda negra sobre els gitanos, que avui en dia els historiadors tracten de desmentir, a la llum de nous estudis i noves matisacions.

Bibliografia

- CLEBERT, J.P.; *Los gitanos*, Barcelona, Aymá, 1965.
- GARCÍA MARTINEZ, S.; "Otra minoría marginada: los gitanos en Valencia bajo los Austrias", en: *Primer Congreso de Historia del País Valenciano*, Vol. III, València, Universitat de València, 1976.
- LEBLON, B.; *Los gitanos en España. El precio y el valor de la diferencia*, Barcelona, Gedisa, 1987.
- SÁNCHEZ ORTEGA, Mª H.; *Los gitanos españoles, el periodo borbónico*, Madrid, Castellote editor, 1977.
- SÁNCHEZ ORTEGA, Mª H.; *La Inquisición y los gitanos*, Madrid, Taurus, 1988.

¹⁹ *Íbidem*, pp. 279 i següents.